

5. Дослідження впливу перевищення швидкості до 20 км/год на травматизм і смертність у ДТП. 2022. Київ. 32 с. URL: file:///C:/Users/prof/Desktop/D0%94%D0%A2%D0%9F/Doslidzhennia_i_oteraktyvnyu-_fay-1.pdf

6. Голіна В.В. Безпека дорожнього руху та шляхи її забезпечення в Україні. Безпека дорожнього руху в умовах воєнного стану: матеріали Всеукраїнської науковопрактичної онлайн-конференції (в авторській редакції), (м. Кривий Ріг, 27 травня 2022 року). Кривий Ріг, 2022. С. 8–11.

7. Батиргареева В.С. Дорожній рух у прифронтовому регіоні: виклики воєнного стану. Безпека дорожнього руху в умовах воєнного стану: матеріали Всеукраїнської науковопрактичної онлайн-конференції (в авторській редакції), (м. Кривий Ріг, 27 травня 2022 року). Кривий Ріг, 2022. С. 38–41.

Джу́жа Олександр Миколайович,

головний науковий співробітник відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор;

Тичина Дмитро Михайлович,

провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА «УСТАНОВКА» ЖЕРТВИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОТИПРАВНОГО ПОСЯГАННЯ

Розробка дієвих заходів щодо запобігання кримінальним правопорушенням на віктимологічній основі та запобігання підвищеній віктимності потенційних жертв передбачає насамперед пізнання структури особи та проникнення в механізм «рушійних» мотивів поведінки потерпілого.

Відомо, що змістовна сторона дій кожної людини головним чином визначається структурою її особи. Серед учених-кримінологів існує думка, що саме психологічні й біологічні якості, що виявляються в особистісному компоненті індивідуальної віктимності, є головними причинами віктимності [1]. Таким чином, за умови існування певних негативних зовнішніх факторів, на етапі проходження особою процесу соціалізації, існує велика вірогідність формування в неї віктимного потенціалу. Крім того, будь-які конфлікти, кризи й травмуючі ситуації на стадії формування особи можуть ставати негативними факторами,

що матимуть дезадаптуючий вплив, а в подальшому сприятимуть вчиненню аутоагресивних дій.

Характеристика особи проявляється лише у конкретних діях. Наприклад, людина недостатньо вихована, з ослабленим контролем волі може допустити дії, які порушують соціальні норми (правові чи моральні), свідомо чи несвідомо висловити свою неповагу до них. Звідси один крок не лише до правопорушення, а й до такої поведінки, яка у людей викликає зустрічну агресивну реакцію. Таким чином, загальна спрямованість особи, і зміст її окремих вчинків детерміновані соціальними відхиленнями.

Серед інших соціальних властивостей особи, що зумовлюють зміст поведінки людини, важливе місце належить соціальній установці. Психологи до поняття «установка» відносять розумову та первинну готовність людини, спрямовуючи усі її реакції на об'єкти, з якими вона пов'язана, а також їх схильність до оцінок [2, с. 142]. Правознавці під «установкою» розуміють певний, порівняно стійкий метод поведінки, сукупність первинних форм ставлення до людей [3, с. 43]. Тобто, «установка» у загальному вигляді представляє собою стійку поведінкову реакцію на типові життєві ситуації та дії інших осіб. На її формування впливає багато факторів. Автор психологічної теорії установки Д. М. Узнадзе вважає, що при наявності потреби і засобів її задоволення у суб'єкта виникає особливий стан, який можна характеризувати як схильність, спрямованість, готовність здійснити акт, що веде до задоволення потреби. Це і є установка – готовність до здійснення певної дії [3].

Для характеристики особи злочинця кримінологія користується терміном «антисупільна (асоціальна) установка», пов'язуючи з нею злочинну спрямованість індивіда, що виражається у її протиправній поведінці. Однак, як показує практика, конкретним приводом низки кримінальних правопорушень стає неналежна поведінка жертви, в основі якої часто лежать негативні її соціальні властивості. Однак, людина може стати жертвою кримінального правопорушення і за позитивної поведінки при якій виражаються її позитивні соціальні властивості. Тому стосовно характеристики жертви та її поведінки правильніше, на наш погляд, говорити про негативну і позитивну установки.

Слід визнати, що негативна установка жертви має чимало подібних елементів з антигромадською установкою особи-правопорушника – індивідуалізм, зневага до норм моралі, негативне ставлення до суспільних інтересів тощо. Звідси, у ряді випадків буває важко чітко встановити особу жертви та правопорушника, а в процесі розвитку деяких конкретних кримінальних протиправних актів її учасники змінюються ролями (нападник стає жертвою, а потенційна жертва злочинцем – інверсія жертви).

Виходячи з визначальної ролі соціального в поведінці особи, кримінологічна теорія не заперечує і того, що вчинки людини залежать

також і від природної індивідуальності. Однак, у минулому при дослідженні структури особи допускався часом спрощений підхід. Він полягав у формуванні поняття «особи» лише як сукупності суспільних відносин і виключав її біологічно обумовлену підструктуру. Це призводило до негативної соціалізації особи, яка так само хибна, як і її біологізація [4, с. 138].

Сучасні психологи, кримінологи, правознавці виходять із того неприкладного факту, що особа у цілому формується під впливом таких факторів – соціального та біологічного. При цьому основне значення тут має соціальний фактор, який відіграє найбільш істотну роль у її формуванні, підпорядковуючи собі біологічно обумовлену підструктуру. Зрозуміти співвідношення соціального та біологічного в людині можна лише шляхом вивчення взаємовпливу та взаємопроникнення таких станів у структурі особи, при цьому біологічні сприймаються як цілісність, а її окремі властивості (риси поведінки, характеру) – як елементи структури особи.

Загалом такі структурні властивості особи можна систематизувати до чотирьох основних підструктур, властиві будь-якій людині [2, с. 142–143].

До першої групи належать прагнення, інтереси, ідеали особи, її індивідуальний світогляд й переконання, ставлення до себе, праці, інших людей. Ця підструктура обумовлена виключно соціальним, її зазвичай визначають поняттям «спрямованість особи». Властивості особи, що входять до цієї підструктури, не мають вроджених задатків, водночас, вони залежать від багатьох біологічно обумовлених факторів.

Друга підструктура включає знання, навички, а також вміння і звички, які розвиваються на їх основі. Ця підструктура визначає навченість особи. До таких властивостей належать як соціальні, так і біологічні елементи.

Третю підструктуру особи становлять індивідуальні особливості різних психічних процесів, що є за своєю сутністю формами відображення навколишнього середовища. Властивості, що входять до цієї підструктури, значною мірою вроджені та біологічно обумовлені.

Четвертою підструктурою є переважно біологічно обумовлені якості, що зазвичай називаються темпераментом чи типологічними властивостями особи. Оскільки в цих властивостях проявляються особливості сили, врівноваженості та рухливості основних первинних процесів, ця підструктура виступає біологічною базою розвитку особи загалом.

Положення про структуру особи, на наш погляд, має виняткове значення не тільки для теорії віктимології, а й для кримінологічної методики розробки найдієвіших заходів запобігання кримінальним правопорушенням та віктимізації жертв злочинного посягання.

Зокрема, для практичних аспектів віктимології безпосередній інтерес представляє той факт, що між підструктурами особи та

шляхами її формування загалом існує прямий зв'язок. Так, спрямованість особи формується переважно через виховання; досвід набувається шляхом навчання; тренування – основний вид формування четвертої підструктури. Формування третьої підструктури здійснюється як шляхом виховання, так і в процесі навчання й тренування. І, звичайно ж, провідна роль у формуванні особи належить соціальним факторам, які мають основне значення у поясненні основних причин поведінки людини, зокрема і потенційної жертви. Так, аналіз судової практики свідчить про те, що шахраї часто домагаються своєї злочинної мети не тільки внаслідок довірливості або легковажності потерпілих, а й внаслідок їх жадібності, корисливості, нечесності, прагненні отримати ті чи інші вигоди, блага, незважаючи на вимоги моралі, в силу готовності задовольнити свої бажання й потреби всупереч встановленому порядку, в тому числі й на шкоду іншим особам чи державі. У разі досягнення позитивного результату, користь виступає рушійною силою у нових шахрайських діях, і вони повторно сміливіше спрямовують свої зусилля на досягнення злочинних цілей тощо (рецидив жертви).

Бездоганна поведінка сприяє і несприятливому формуванню особи, яка за певних умов штовхає таку людину на сумнівний зв'язок із злочинцем, прирікаючи його (знову ж у певній ситуації) на роль жертви. Між потенційною жертвою та її поведінкою (дією та бездіяльністю) знаходяться такі об'єктивні обставини як довкілля, конкретна життєва ситуація [5; 6], які у певній віктимологічній ситуації, особистісних якостей суб'єкта зумовлюють варіант поведінки. Точніше, особистісні якості – інтерес, схильність, установка, мотив та інші індивідуальні риси особи – у взаємодії з конкретною життєвою ситуацією, у якій перебуває жертва, спрямовують її поведінку. Так, у негативних рисах характеру жертв шахрайства переважають жадібність, користь, некритичність. Багатьом жертвам звалтування властиві применшення моральних цінностей особи, відсутність елементарної обережності у зав'язуванні знайомств й відносин із мало відомими їм людьми, нездатність орієнтуватися у суспільстві. Серед негативних якостей жертв убивства насамперед слід назвати нестримність, запальність, безглуздість, почуття переваги над оточуючими та слабковість.

Однак, кінцевий результат поведінки суб'єкта – чи стане він жертвою протиправної дії – залежить аж ніяк не від нього (за винятком небагатьох випадків, коли заподіювач шкоди і жертва є однією особою). Вирішальна роль належить злочинцеві, його особистим якостям і поведінці. Дії потенційної жертви виступають як привід протиправних дій особи злочинця.

Список використаних джерел

1. Головін Б. М. Кримінологічне поняття віктимізації. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2015. № 2 (15). С. 93–96.

2. Платонов К. К. Социальное и биологическое в структуре личности. Вопросы философии. 1970. № 9 С. 142–145.

3. Узнадзе Д. Н. Экспериментальные основы психологии установок. Тбилиси: Из-во АН Грузинской ССР, 1961. 211 с.

4. Джужа О. М., Тичина Д. М. Чи існує генетична схильність особи до вчинення кримінального правопорушення? Правовий часопис Донбасу. 2020. № 1 (70). С. 135–144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppd_2020_1_18

5. Джужа А. О. Теоретичні та практичні засади віктимологічного запобігання злочинам в Україні: автореф. дис... докт. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2017. 35 с.

6. Туляков В. О. Вчення про жертву злочину: соціально-правові основи: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Одеса, 2001. 37 с.

Джужа Анастасія Олександрівна,
професор кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, доцент

РОЛЬ ЖЕРТВИ У ВЧИНЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Різні аспекти вивчення особи та поведінки жертви злочину професор Л. В. Франк визначав за трьома основними параметрами: статусу, позиції та ролі жертви [1, с. 58–59].

Під статусом жертви слід розуміти сукупність її прав, обов'язків та форм діяльності.

Визначення статусу жертви має велике практичне значення. Так, у ряді статей Закону про кримінальну відповідальність як кваліфікуючі зазначені ознаки, що дозволяють судити про статус жертви (щодо вагітної жінки; малолітньої, безпорадної особи або особи, яка перебуває в залежності від винного; скоєння насильницьких злочинів щодо особи або її близьких у зв'язку з виконанням ними своїх службових обов'язків, професійного чи громадського обов'язку). При цьому кримінальний закон розглядає відповідні ознаки статусу жертви як обставини, що обтяжують відповідальність винного та покарання.

Встановлення специфічних ознак статусу жертви може мати значення виявлення потенційних жертв, тобто осіб, які володіють підвищеними віктимними властивостями через свою приналежність до певної професії чи виконання певних соціальних ролей.